

КОНФЛІКТ БАЖАНОГО І ДІЙНОГО В НАРИСІ «САДИ» КУБАНСЬКОГО ПИСЬМЕННИКА О. РОЗУМІЄНКА

У статті йдеться про проблематику й наративні особливості нарису «Сади» (1931) кубанського українськомовного письменника міжвоєнного двадцятиріччя Омеляна Розумієнка. Нарис можна частково назвати мандрівним, бо автор – мешканець Кубані – відкриває для українського читача історію й сучасність села Калініного, колишніх Садів, дає його розгорнутий опис, через призму політичної заантажованості прагне відтворити колективізацію на селі як результат класової боротьби. Письменник ставить собі за мету описати ці процеси винятково як позитивне явище, але прагнення бути правдивим спонукає його до постійного зображення «тимчасових» труднощів, недоліків і перегинів із боку місцевої влади й партійно-державного керівництва.

Ключові слова: мандрівний нарис, виробничий нарис, проблематика, мовно-стилістичні особливості.

Книгу Омеляна Розумієнка «Сади» не можна назвати власне мандрівними нарисами. Швидше це – виробничі нариси, а точніше – виробничо-колгоспні, які відтворюють процес колективізації села. Жанр виробничого і колгоспного нарису став надзвичайно популярним із кінця 1920-х років. Нарисовець (письменник, журналіст, партійний, державний чи громадський діяч тощо) виїжджав на місце зведення промислового підприємства чи в село, в якому мали усупільнюватися господарства, перебував там певний час, а потім пробачене й почуте викладав на папері, ґрунтовно зупиняючись на виробничих процесах і використовуючи технічну, наукову, сільськогосподарську термінологію тощо. Нарис здійснювався із більшою чи меншою достовірністю, але з обов'язковою розстановкою політичних акцентів («правильних», зрозуміло), перебільшенням одних фактів і явищ, применшенням чи замовчуванням тих, що не вкладаються в загальну, наперед задану, концепцію. Лейтмотивом звучали невідворотність подолання труднощів, котрі, навіть найбільші, завжди називалися тимчасовими (хоча нема нічого тривкішого за тимчасове), а також оптимістичний пафос швидкої перемоги, побудови щасливого суспільства, подолання усіх зовнішніх і внутрішніх ворогів.

Отже, нарисовець виїжджає на нове місце, про яке буде писати. Відповідно, його твір, крім виробничого характеру, має також і риси мандрівного, адже перед автором і читачем постає щось нове, ще не звідане. О. Розумієнко відкриває перед українськими читачами світ кубанського села, особливого тим, що воно спеціалізувалося не на зернових, а на садових і виноградних культурах. Щоправда, нарисовець не виїжджав з України, він сам був кубанцем, до села їхав усього 20-50 кілометрів із Краснодару, але частково відкривав його для себе, тим більше – для читачів із УСРР, які в цей час

виявляли велику зацікавленість життям братів-українців у різних регіонах СРСР, насамперед на Кубані. Згадка про віддаль у 20-50 км не помилка, бо село, про яке йдеться у «Садах», «простяглося на 36 кілометрів» [3, 5], тобто було чималеньким. Велику територію зумовлювало те, що садиба від садиби знаходилися «всього» за 100-200 сажнів одна від одної. На момент зображення має воно назву Калініне, але колись – через специфіку господарювання – так і називалося: Сади. Не зовсім у дусі часу, але Розумієнко називає свою книгу старим іменем села, бо воно набуває яскравих символічних конотацій; важко такі конотації знайти в Калініному, крім прізвища «всесоюзного старости», який, проте, жодного прямого стосунку до села не мав.

Омелян Розумієнко найжджав у Калініне, колишні Сади, як кореспондент краснодарської газети, назву якої він подає двома мовами: «Красное Знамя – Червоний Стяг». Із тексту нарисів зрозуміло, що до селян нарисовець прибував за редакційним завданням і факти та явища колективізації періодично висвітлював у часописі. Швидше за все, як і партійців, комсомольців та різних «тисячників», Розумієнка було закріплено за Калініним як «відповідального працівника», тому бував він там частенько.

Відчувається, що автор дуже вболіває за справу колективізації, йому конче хочеться, щоби селяни об'єдналися у велике господарство, а ще більше – щоби колгосп був значно продуктивнішим за односібне хазяйнування, а колгоспники стали жити краще. Віра його щира, але спирається на державно-партійні постанови-декларації, переконаність у тимчасовості й частковості труднощів, які мають суб'єктивний характер, та запевнення на зразок: «От настроїмо всяких заводів, тоді дулю дамо за кордон. Усе, скільки треба, нам оставатиметься. А тепер треба трохи й потерпіти» [3, 108-109] та «І партія і правительство не казали б нам іти в колхоз, коли б це не було лучче, бо як не буде хліба в хліборобів, не буде його і в держави» [3, 78]. Тоді, у 1930-му році, ще ніхто не міг знати й подумати, що радянська держава могла бути з хлібом навіть тоді, коли його не було і крихти у селян.

У дусі часу письменник виявляє непримиренність до куркульства та «підкуркульників» (а як би інакше він міг працювати в радянській газеті?). Тому цілком спокійно, навіть із задоволенням повідомляє, що «54-х глитаїв заарештували й засудили на виселення [...] Виселили 54-х, а в селі зосталося ще 52 глитайські господарства» [3, 9-10]. Землю радянська влада після революції розподілила порівно, проте майнова нерівність знову існує. Автор нарисів пояснює її не тим, що хтось докладає більше праці та розуму, а тим, що не розділили свого часу реманент, упряж, інструменти тощо. Отже, треба знову всіх урівняти, а декого й репресувати, щоби не заважали колективізації: після виселення «глитаїв» усе їхнє майно ставало, зрозуміло, колгоспним чи прилипало до рук активістів. Але про це писати детальніше О. Розумієнко не прагнув. Зате час від часу одною з ключових причин неуспіху колективізації в Калініному називав підступи, нашіптування з боку заможних селян, котрі підмовляли неграмотних незаможників і середняків на вихід із колгоспу, самі пробиралися в колективне господарство з метою шкідництва, протягування ворожих рішень та ін.

Так, у нарисах «кубикового» (керівника своєрідного сільського кварталу – кубика) Мороза називано кілька разів посібником глитаїв. Які підстави? Те, що він пізніше вийшов із колгоспу. А ще запропонував на кожного «їдця» дати у приватний обробіток для літньої городини по 100 квадратних сажнів, а не по 10, як запропонувало керівництво колгоспу. На той час у селян було усупільнено все: і землю, і худобу, і реманент, і зерно, і посівний та посадковий матеріал тощо. Треба було якось дотягнути до осені, коли було обіцяно харчі з колгоспних полів і садів. Дали в результаті по 30 квадратних сажнів, хоча селяни ремствували, що керівництво протягувало таке рішення, бо «в нього хліб є. А як я не імію хліба, так і на роботу не виходжу. Голодний же не підеш!» [3, 31].

Можна погодитися, що «найцікавіша особливість чи не більшості творів 30-х років – вкладає в уста негативних персонажів “зловорожа” критика сьогодні прочитується зовсім інакше і найцінніша у творах як найправдивіше свідчення про ту добу, а багато які “ворожі” пророцтва, висміяні тут як плід класової злоби й недоумства, на жаль, виправдалися з лишком. І ще одне: суто політизовані та ідеологізовані мотиви не витримали випробування часом. І, навпаки, більш прийнятними виявилися ті твори або ті мотиви творів, де є стихійні або навмисні відхилення від магістральних тем і актуальних настановлень у “периферійніші” сфери життя. А втім, політизація проникала всюди, як чад» [1, 461]. Це повною мірою стосується і нарисової книги Омеляна Розумієнка, пояснює його сильні та вразливі місця, неперебутні, вартісні моменти й загальникову барабанну риторичку в дусі доби.

Треба зазначити, що, попри авторський ентузіазм у справі усупільнення, літератор прагне бути максимально конкретним, об’єктивним, точним, як видно з попередньої цитати. Нову нерівність – між керівництвом і рядовими колгоспниками – О. Розумієнко відтворює і під час затвердження розрядних тарифів. Два найвищі тарифи начальство закріпило за собою. Колгоспники з обуренням сприйняли співвідношення між першим і сьомим, останнім, розрядом на трудовень як один карбованець до трьох. Селянам удалося скоротити розрив між тарифами, але все одно розцінки за «керівну» роботу залишилися вищими від вартості навіть найважчої, найкваліфікованішої, найскладнішої фізичної роботи.

Особливо ґрунтовно йдеться про «труднощі» суб’єктивного характеру, факти і явища, які дискредитували колективізацію, на початку нарисової книги. Новообрані керівники, з незаможників, виявилися не менш захланними від куркулів, грубими, несправедливими у ставленні до інших, насамперед, як пише автор, до середняків. Усупільнення вони проводять по-волонтаристськи, загібаючи все підряд, за відсутності господарів, навіть у тих, хто в колгосп заяви не писав, «робили, не питаючися, не вважали на те, чи господар хоче йти до колгоспу, чи ні» [3, 7]. Перелік конкретних кривд щодо селян та погроз на їх адресу з боку «активістів» та їх дружин вражаючий [3, с. 7-8, 15, 19-20, 43 та ін.]. Ставлення до спільного добра, особливо у комсомольців, безгосподарське, усі хочуть бути керівниками, а в результаті «чоловіки поробилися то кубиковими, то чергували на стайні, то ходили з якимись папірцями, а жінки

носили гній, щоб закладати парники» [3, 14-15]. «Навіть така, здається, проста річ, як переоблік дітей шкільного віку, а й це не пройшло без непорозумінь» [3, 61]. Члени правління, які першими розпродали худобу і майно ще до усуспільнення, про що автор наводить конкретні факти [3, 7], на власні потреби використовують спільне майно, грошові та продуктові аванси видають за потреби й без потреби тільки своїм родичам і прихвостням, іншим – зась. Найбільше автора болить серце за середняків, яких повністю ігнорували.

О. Розумієнко щиро намагається сприймати негарзди в Калініному-Садах як окремі випадки, як діяльність окремих поганих керівників. Саме цим пояснюється, що значна частина колгоспників написали заяви про вихід із колективного господарства (Щоправда, коли це дозволили після публікації статті Сталіна «Запаморочення від успіхів». Можливо, селяни хотіли вийти і раніше?). Досить їх поміняти – і все буде добре. Так і подає автор справу наприкінці книги. Проте крізь рядки проглядає систематичність такого волонтаристського стилю керівництва.

По-перше, способом усуспільнення й управління незадоволені також колгоспники з інших сіл. Один із нарисів має відповідну назву «У масах неспокійно». Результатом стало те, «що в Дінській зчинився жіночий бунт ... По багатьох станицях та селах Краснодарського й інших районів на Кубанщині теж не все було гарзд»; дійшло до того, що «у Пашківській баби вбили голову управи колгоспу й секретаря партосередку» [3, 65]. Мабуть, підстави були дуже вагомі аж для вбивства. Проте нарисовець знаходить найвне пояснення цьому: мовляв, «напередодні по селу чи станиці проїжджали підводою п'яні люди», з неї щось там «таємно говорили жінкам», «після того бігли жінки, забирали коні» тощо [3, 66-67]. Отже, знову в усьому винні підступи внутрішніх і зовнішніх ворогів.

По-друге, помилки колективізації обурюють селян, із часом їх засуджують і ті, хто скоював, і ті, хто повинен був контролювати. Проте... Жодного з винуватців не було покарано кримінально чи адміністративно, не звільнено з посади. Отже, регіональне і найвище керівництво цілком потурало місцевому активу в утисках селян, у злочинах проти них. Це при тому, що кримінальні справи за рішенням колгоспних зборів відкривали проти тих одноосібників, які розпродували своє майно, не маючи жодних правових стосунків із колективним господарством, накладали п'ятиразовий розмір штрафу на тих «глитаїв», які не виконали план хлібозаготівлі, не цікавлячись, чи не прирікають їх із сім'ями на голодну смерть.

По-третє, «помиляється» не тільки низовий, сільський, актив. «Помиляється» також і районне керівництво, у кращому разі, воно просто нічого не робить. Комсомольці у Калініному тільки зачитують нудні коротенькі виступи у «клубі», облапують дівчат свого ж рівня культури на танцях та пиячать. «Патентований» доповідач Федя Рибас зовсім не читає газет, тому вміє тільки добре «брехать». «Щоб якусь культосвітню роботу провадили ці комсомольці – нема чого й говорити». «Бувало, що в клубі цілими днями грали в двадцять одно, а вечорами в пошту» [3, 39]. Комуністів зовсім мало, та вони жодним чином не пробують угамувати свавілля, пустивши весь процес на

волонтаристський самоплив: головне відсоток колективізованих, а як його досягнуто – несуттєво. Автор-журналіст звертається до секретаря районного партосередку Опляти. «Я обстоював переглянути актив, кинути на район хоч одного партійця, приглянутися ближче до Рубченка. Прибрати до рук комсомольців [...] Оплята рішучого нічого не сказав» [3, 48]. На партзборах секретар намагався перекласти провину на інших, хоча, зрештою, і визнав свою помилку. Однак жодних стягнень знову ні на кого не накладено.

В окремі моменти може скластися враження, що письменник намагається якомога дошкульніше викрити системні недоліки колективізації. Щоби його в цьому дійсно не звинуватили, він постійно «захищається» цитуванням партійних документів, праць вождів, а ще частіше – їх інтерпретуванням у рідній газеті «Червоний Стяг». Можливо, сам О. Розумієнко був причетним до цих інтерпретацій, у яких критикувалися прорахунки керівництва різних рівнів (крім вождя, зрозуміло) в тотальній колективізації. Але й у цих статтях із «Червоного Стягу» автори постійно посилалися на «канонічні» партійно-вождівські праці. Усі цитати в тексті виокремлюються меншим кеглем і вужчими рядками порівняно з основним текстом книги.

Варто відзначити певне журналістське прагнення О. Розумієнка бути неупередженим, подавати якомога більше конкретних фактів, час від часу надаючи можливість робити висновки самим читачам. Це можна зрозуміти, коли він не дає оцінки дій партсекретаря, частково це він робить із цензурних міркувань. Але також нарисовець сумлінно відтворює перебіг колгоспних зборів, селянських висловів, зауваг, суперечок, не розставляючи кінцевих акцентів. Документальність нарації позначається на скрупульозній хронології подій зазначенні дат подій в історії колгоспного руху на Кубані загалом і в Калініному зокрема, навіть точних дат приїзду самого нарисовця в село і його зустрічей із селянами, хоча це не завжди конче потрібно.

Наприкінці книги письменник знову впадає у традиційну оптимістичну ейфорію. Він втішається, що колективізація досягла значних успіхів, що колгоспники Калініного матеріально виграли порівняно з одноосібниками, що відкриті кримінальні справи проти «глитаїв», тих, хто розпродує власне майно, та ін. Для підтвердження цих тез він цитує витяги з протоколів зборів, рясно наводить цифри, розмови з керівництвом господарства. Проте певна неупередженість, сумлінність, скрупульозність у висвітленні подій дає можливість навіть на останніх сторінках вичитувати й іншу правду «між рядками». Ми дізнаємося, що виконали й перевиконали план лише чотири дільниці одного колгоспу в колишніх Садах, більше жодне господарство в районі не впоралося зі взятими зобов'язаннями. Ударникам як премія дісталися... «фуфайка», штани, сорочка. Дізнаємося, що одноосібники насправді виростили кращий урожай і отримали більші прибутки, але потім їх учергове обібрала держава, продаючи їм товари через «кооператив» значно дорожче або й зовсім не продаючи дефіцитний крам. Сьогоднішньому читачеві текст сам дає інше освітлення тим явищам, які у 30-ті роки минулого століття здавалися само собою зрозумілими і єдино можливими речами.

Письменницьке минуле і сучасність Омеляна Розумієнка постійно дається взнаки в тексті. Справа не тільки в тому, він під впливом радісних подій цитує вірші І. Франка, переклади П. Тичини, а тичининський пафос своєю чергою спонукає подати разом і власний вірш. До цього можна додати цитування строф із пісень, частівок (інколи дуже неприхильних до влади: вони мають відтворити ворожу сутність ворогів колективізації). Нарисовець також постійно наводить короткі, але дуже влучні, яскраві, по-ліричному образні пейзажі. «Сонце ледве-ледве держалося над безоднею. За кілька хвилин воно закуриться в безводну глибину, і тоді на Сади насуне своє шатро ніч»; «Коли погасла лампа, до хати крізь вікна зазирнув великий повний місяць. Його жовте обличчя, переломившись в люстрі, що стояло на комоді, впало на стіни, одсвічувалося на портретах і фотографіях»; «Весняний вітер тепло пестив нас, загортаючи в свої пелени. Легко гойдалися гілочки слив та вишень, а оддалік від нас, немов вартові з багнетами, випиналися в небо стрункі тополі і теж ледве-ледве колихалися» [3, с. 22, 42, 77] та багато інших подібних.

Згадуючи про своїх співрозмовників, промовців, ударників, письменник постійно дає їм коротку портретну характеристику. Тільки портрети персонажів, на відміну від пейзажів, значно ближчі до природи нарису, публіцистики, ніж художньої літератури: вони чіткі, точні, зі свідомим униканням метафоричності (хоча можна говорити про певну їх типізацію): «У молодиці ще виразніше виблискувала свіжа латка з перкалю на забрудненій блюзі. Руки були їй у землі, а коло носа, мабуть, як бралася за нього пальцями, по обидва боки позначилися дві темніші плями»; «В уяві стояв Василь Посунько. Русявий, ніс наче приплесканий з картоплиною на самому кінчику. Губи товсті, повні. Обличчя пухке, широке, трохи в ластовинні, а очі сині-сині»; «Г а р и ч е н к о, Захар Степанович, має вже 48 років. На ньому сіра виношена одежина, рудуватий приношений кашкет. Обличчя червоне, очі темні, гострі. Вуси, волосся й борода – руді, посивілі» [3, с. 64, 79, 107] тощо. Нечасто і коротко, але розповідає також автор про особливості тих чи інших робіт у садово-виноградному господарстві, про відмінність такого господарства від звичнішого для України й Кубані зернового.

У нарисах О. Розумієнка жодним словом прямо не сказано про національну приналежність чи мову спілкування мешканців колишніх Садів, кубанців загалом. Проте опосередковано можна зрозуміти, що йдеться таки про українців та українську мову. Так, письменник згадує про аматорський драмгурток у селі, чий репертуар не викликає у нього захоплення. Що ж такого ставлять у селі? «Доки сонце зійде, роса очі виїсть», «Не співайте півні», «Безталанна», «Невільники» тощо, як зазначає рисовець. Всуціль українські п'єси. Напередодні 7 листопада йде уже російськомовна вистава, назви якої автор не міг, очевидно, згадати. Він не висловлює прямо власного ставлення до п'єси, але об'єктивізований переказ її змісту свідчить про примітивність, невибагливість чергової агітки: «Тема з громадянської війни. Були там білі й червоні. Білих випускали в чудернацькому гримі, якимись, немов з будинку напівбожевільних. Червоних малювали героями, сміливими, відважними. У другій дії випустили й попа. Він був рудий-рудий і все чомусь кидався на

дівчат» [3, 106]. Не викликає симпатії в автора також учителька, яка не володіє ні рідною білоруською, ні українською, працюючи на Кубані.

Письменник не в захопленні від примітивної російськомовної агітки, хоча й дуже смішної з погляду невибагливої й нерозбещеної театрами сільської публіки. Латентно також виявляється негація до наведеного вище репертуару класичної української драматургії, що було чітким відбитком «духу» часу: «Зараз ми відчуваємо великий брак української художньої літератури для школи, лікнепу, хати-читальні, клубу і часто-густо буває, що наш молодняк [...] а також [...] маси виховуються на старому мотлосі, який не тільки не допомагає активізації мас в соціалістичному будівництві, а шкодить нам. Цей мотлох шкодить і переведенню українізації, яка становить складову частину соціалістичного будівництва» [2, 5]. Отже, для кубанського глядача, для коренізації українських кубанців потрібна нова, сучасна й українськомовна література (тобто химерні покручі більшовицького й національного ідеологічного спрямування), зокрема п'єси. Мірою можливості Омелян Розумієнко намагався заповнити цю прогалину і віршами, і «малою прозою», й нарисами.

Текст книги позначився питомо українськими лексемами й орфограмами: бюра (Р.в.), мапа (5), кляси (12), плякати, молочарської (13), на кін (14), із залі (15), за загадами (19) і багато інших. Активно послуговувався автор літерою г, що притаманно для багатьох українськомовних текстів до 1934 року. Стверджувати, однак, що це авторський правопис не можемо, бо нариси могли зазнати редагування і з боку видавництва.

Зате суто авторським феноменом є яскрава стилізація усного і писемного мовлення кубанського населення, коли на українську основу вже накладаються русифікаційні впливи, складна для селян політична лексика, просторічні форми, синтаксис тощо. Це стосується значної кількості реплік у творі: «Долой його!», «Нам такого, що розстроює колхоз, не треба!» (22); «Та я ж незнакомий з роботою...» (23), «Самі сидите там у городі, та грошики лупите з нас. Ваші жінки десь ходять з накрашеними губами, а посиділи б вони в землі!» (34) та ін. Особливо цінними є заяви колгоспників, які, швидше за все, є автентичними: «До Пашківської станичної ради гражд. Кушніра. Заявленіє. Настоящим прошу забрать у мене у хвонд сиціяльного колхозпу все моє імучество, так я не могу оплатити усього завдатку на тракторі і внести семенного хфонду. Потому ви сами забрали в мене зерно в хлібозаготовку»; «Я подавав заявленіє, щоб мене виписали з комфозпа потому, що мені наговорено хто зна чоґо. Говорили це кулаки та підкулачники, а я їм повірив. Вони мені говорили, он подивись, до чоґо приводить комфозп. Ну я як побачив тоді, що порядок і гарнізація не дуже то добра та й виписався. А тепер прошу мене принять, щоб значиться і я з вами» [3, с. 68, 82].

ЛІТЕРАТУРА

1. Дзюба І. Проза / Іван Дзюба // Історія української літератури ХХ ст. : у 2 кн. – Кн. 1: 1910-1930-ті роки : навч. посібник / За ред. В.Г. Дончика. – К. : Либідь, 1994. – С. 440-481.

2. Лола М. Передмова / М. Лола // Великим колективом : збірка / За ред. М. Лола. – Краснодар : Видання Кубанської округової комісії для українізації, 1930. – С. 3-6.

3. Розумієнко О. Сади : нариси / Ом. Розумієнко. – Харків : Література і мистецтво, 1931. – 112 с.

В статтє ведеться речь о проблематике и нарративных особенностях очерка «Сады» (1931) кубанского украинскоязычного писателя межвоенного двадцатилетия Емельяна Розумиенко. Очерк можно частично назвать путевым, поскольку автор – житель Кубани – открывает для украинского читателя историю и современность села Калининого, бывших Садов, дает его развернутое описание, сквозь призму политической заангажированности пытается воспроизвести коллективизацию на селе как результат классовой борьбы. Писатель задается целью описать эти процессы исключительно как позитивное явление, но стремление быть правдивым побуждает его к постоянному изображению «временных» трудностей, недостатков и перегибов со стороны местной власти и партийно-государственного руководства.

Ключевые слова: путевой очерк, производственный очерк, проблематика, языково-стилистические особенности.

The article deals with the problematics and narrative features of a sketch “Sady” (1931) by Kuban Ukrainian-speaking writer of between-wars two decades Omelian Rozumiyenko. The sketch could be partially called as travel, because its author – inhabitant of Kuban – opens for Ukrainian readers the history and the present of village Kalinino, former Sady (Gardens), gives its broad description through the prism of political engagement, and tries to recreate the process of collectivization in the village as a result of class struggle. The writer aims to describe those processes exceptionally as positive phenomena, but his objectivism leads to permanent descriptions of “temporary” difficulties, disadvantages and abuse of power by local authority and party-governmental leaders.

Key words: travel sketch, production sketch, problematic, language and stylistic features.

Стаття надійшла до редакції 13.03.2015

Прийнято до публікації 16.03.2015